
 UDK 886.2.081 Kaštelan, J.-1

Originalni znanstveni rad

 Primljeno 15. 12. 1992.

 Branko Vuletić
 Filozofski fakultet, Zagreb

PONAVLJANJA U PJESNIŠTVU JURE KAŠTELANA

SAŽETAK

Ponavljanje je osnovna pjesnička figura. Pjesma se gradi na ponavljanjima. Neka od tih ponavljanja imaju i posebna imena, pa tako govorimo o asonanci, aliteraciji, pjesničkim homofonima, rimi, zrcalnoj strukturi, stopi, stihu, strofi, refrenu. Pod terminom ponavljanja ovdje razumijemo ponavljanje riječi, sintagmi ili rečenica.

U Kaštelanovu se pjesništvu ponavljanja kreću od jednostavnih dvočlanih ponavljanja riječi, preko ponavljanja većih cjelina, višestrukih ponavljanja, do raznih tipova složenih ponavljanja, kao što su refreni ili ispreplitanja. Ponavljanja su u Kaštelanovu pjesništvu uvijek složena, čak i ona naizgled najjednostavnija, jer se u pravilu razne vrste ponavljanja isprepliću, nadopunjavaju, poistovjećuju. Jedna je od zanimljivosti ponavljanja u Kaštelanovu pjesništvu i ta da se glasovne veze obično šire i izvan ponavljanja; tako ponavljanje svojim jasnim oblikom upućuje i na neke druge, diskretnije, skroviitje veze.

Ponavljanjem se gradi osnovna, vertikalna, dimenzija pjesničkog znaka: ostvaruje se njegovo bogatstvo, njegova slojevitost, nelinearnost, a to znači plošna/prostorna ustrojenost. Zato je razumljivo, da je ponavljanje ključna (jedina?) pjesnička figura. (Pjesništvo)

Ključne riječi: Kaštelan, Jure; ponavljanja; pjesničke figure, stilistička analiza, prostor pjesme, hrvatska književnost

---

1.

Ponavljanje je osnovna pjesnička figura. Pjesma se gradi na ponavljanjima. Neka od tih ponavljanja imaju i posebne termine, pa tako govorimo o asonanci, aliteraciji, pjesničkim homofonima, rimi, zrcalnoj strukturi, stopi, stihu, strofi, refrenu. Pod terminom ponavljanja ovdje podrazumijevamo ponavljanje riječi, sintagmi ili rečenica.

Dvočlano ponavljanje riječi najjednostavniji je oblik ponavljanja u pjesništvu Jure Kaštelana; ovakva ponavljanja u pravilu ističu riječ koja se ponavlja.

*mjesec se je tio tio¹
niz ulicu
zavrtio*

Mjesečev se kotlač²

*sada, sada spusti ruku
da izbljedim*

Gitara 5

Jednostavna dvočlana ponavljanja mogu tvoriti i zasebne eliptične rečenice; ove rečenice mogu biti jasno interpunkcijski označene, ili je riječ o ponavljanju imenice koja ima funkciju rečenice neovisno o interpunkciji.

Što hijedoh reći? Radosti. Radosti.

Konji snatre

*Sokola mi u gori ubiše.
Lelek, lelek, planino kamena.*

Sanjarija

Eliptična je rečenica sažeti, bogati izraz; njezina je govorna energija velika.³ Snaga je eliptične rečenice u povezivanju suprotnosti: velike sažetosti leksičke građe i velikog bogatstva govornog sadržaja. Ponavljanje eliptične rečenice ne povećava njezinu jezičnu organiziranost, nego samo ističe govorno bogatstvo elementa koji se ponavlja. Eliptične rečenice u ponavljanju jasne su oznake govorno maksimalno bogatog izraza - ljudskog krika.⁴

(1) Ovdje i dalje sva isticanja u navedenim tekstovima su moja (BV).

(2) Kaštelanove pjesme navodim prema sljedećim izvorima: **Jure Kaštelan**: *Izbor pesama*. Srpska književna zadruga, Beograd, 1964; **Jure Kaštelan**: *Divlje oko*. Znanje, Zagreb, 1978; **Jure Kaštelan**: *Crveni konj & Pijetao na krovu*. Biblioteka Zora, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980; **Jure Kaštelan**: *San u kamenu i druga viđenja*. Biblioteka Zlatno slovo, Mladost, Zagreb, 1981; **Jure Kaštelan**: *Izabrana djela*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983; **Jure Kaštelan**: *Krilati konjanik*. Arion, Integralna biblioteka "Riječ i glas", Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991.

(3) V. O bezglagolskoj rečenici u nekim Krležinim djelima. U: **Branko Vuletić**: *Fonetika književnosti*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976, str. 171-184.

(4) **V. Branko Vuletić**: *Sintaksa krika*. Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986.

Sljedeća dva primjera pokazuju proširivanje jednostavnih oblika dvočlanog ponavljanja:

*Ko bi se vodom crnom, ko bi sve noći umio
kad nikog nema za ovo tiče mlijeko,
za ovaj mrtvi leš, za krv na obrazima.
Rane krute, ruke ljute, reže nozi, psi u snima.*

*Pod tim vješalima
zmijurine, zmijurine,
plaze, plaze,
loču, loču.*

*Po tim pustim poljanama,
po pustim gorama
loču, loču.*

Ko bi se vodom crnom

*Što si legla na bijelu uzglavnicu
na tu našu podvornicu, zelenicu.
Što se kiše uskišise niz Poljica,
niz to tvoje bijelo lice, golubice,
od vlage ti prsti trunu
od vode, od vodenice
niz Poljica, niz Poljica
niz ravnice, niz ravnice.*

Što si legla

Druga strofa navedenog primjera iz pjesme "Ko bi se vodom crnom" završava se s tri dvočlana ponavljanja; jedno se od ovih ponavljanja javlja i na kraju treće strofe, te se tako dobiva i neka vrsta refrena: obje navedene strofe završavaju se jednakim stihovima. U prva dva stiha treće strofe nalazi se još jedno dvočlano ponavljanje: *po(...)* *pustim*; završne riječi u ovim stihovima (poljanama/gorama) tvore figuru sveobuhvatnosti, koja se proteže na sva dvočlana ponavljanja i tako se ističe prostor, vrijeme, količina i način događanja zla: zlo je posvuda. Prva se dva stiha treće strofe glasovno sličnim prijedlozima (*pod/po*) te jednakim gramatičkim oblicima (*vješalima/poljanama/gorama*) poistovjećuju s prvim stihom druge strofe. Ne smijemo zanemariti ni homofonske veze: *Pod tim* i *Po tim* jednako se izgovaraju; a *Po tim* i *pustim* nepotpuni su homofoni, povezani glasovima *p-tim* u istom redosljedju. Tako možemo govoriti da je u drugoj i trećoj strofi sve isprepletano, sve se ponavlja, svi su stihovi međusobno ekvivalentni; svi pokazuju jedno: neizmjernu količinu zla.

I u pjesmi "Što si legla" riječ je o višestrukome ponavljanju: jedan se element dvočlanog ponavljanja u predzadnjem stihu javlja već prije u pjesmi (niz Poljica); u dvočlanom ponavljanjima u dva zadnja stiha ponavljaju se sinonimi (Poljica/ravnice) a sinonimsko/etimološko ponavljanje, pojačano jednakim prijedlozima nalazimo i u šestom stihu (od vode od vodenice); etimološko ponavljanje možemo opaziti i u trećem stihu (kiše uskišise). U pjesmi se ponavlja i zamjenica *što*, te prijedlozi *niz* i *od*. Ako se tome dodaju i glasovna ponavljanja, npr. unutarnje rime (uzglavnicu/podvornicu/zelenicu) ili aliteracija glasa *c*, vidi se da ponavljanja obuhvaćaju čitavu pjesmu. Krenemo li od završnog dvočlanog ponavljanja ili od aliteracije glasa *c*, uspostavljamo materijalni okvir pjesme: ponavljanja sadrže i aliteraciju; a aliteracije povezuju ponavljanja i dijelove vezane unutarnjom rimom. Upravo kao što je riječ o jakim ponavljanjima, jer se ponavljaju ponavljanja

u posljednja dva stiha, tako je i riječ o iznimno jakoj aliteraciji: glas *c* veoma je rijedak: u glasovno neutralnom kontekstu može ga se očekivati tek 0,56-0,86%⁵; u pjesmi "Što si legla" od 181 glasa 11 je *c*, što iznosi 6,08%.

Značajnu skupinu dvočlanih ponavljanja čine ona ponavljanja u kojima se članovi ne nižu neposredno jedan uz drugoga, pa se tako ponavljanja jasno ostvaruju u različitim kontekstima.

Evo prvo jednog ponavljanja u nizu, koje možemo promatrati i kao ponavljanje u različitim kontekstima:

*Ja bih nožem po tvom dlanu, po tvom dlanu
Što me gladi, po tom ludom djevojaštvu.*

Nad obješenim urama

Drugo javljanje sintagme *po tvom dlanu* prošireno je atributnom rečenicom i to je smjesta u drukčiji kontekst; ponavljanje prijedloga *po* i posvojnog pridjeva *tvom*, u alternaciji s pokaznim pridjevom *tom*, upućuje na postojanje pjesničkih sinonima: *po tvom dlanu/po tvom dlanu što me gladi/ po tom ludom djevojaštvu*. Ovaj primjer govori o općoj značajki ponavljanja: riječ je istodobno o jednakosti i o različitosti; svako ponavljanje možemo shvatiti i kao ponavljanje sinonima: jednaki oblici ne znače ponavljanje jednakih sadržaja, nego obogaćivanje jednog sadržaja. Navedeni primjer to jasno pokazuje: ponavljaju se samo neki elementi, a drugi elementi izrijekom proširuju osnovni sadržaj. Ali, to je značajka svakog ponavljanja, pa i onog najjednostavnijeg - dvočlanog ponavljanja riječi.

Ponavljjanja većih cjelina koje se ne nižu izravno jedna uz drugu u pravilu govori o drukčijim intonacijama, drukčijim govornim sadržajima, budući da se veće cjeline ponavljaju u bitno različitim kontekstima. Evo nekoliko takvih primjera:

*Kao cvijet u zemlji
pjesma raste u tijelu
Cvijet se rada i umire
Pjesma se samo rada
u silnom talasanju tišine
sama i nepromjenljiva
u silnom talasanju tišine*

Talasanje

*Volio bih da me voliš
da budem cvijet u tvojoj kosi.
Ako si noć, ja ću bit zora
i bljesak svjetlosti u rosi.*

*Volio bih da me voliš
i da svi dani budu pjesma.
Ako si izvor i ja ću biti
u živoj stijeni bistra česma.*

Volio bih da me voliš

(5) Ovdje i dalje za listu frekventnosti glasova koristim se podacima iz dvaju izvora: T. Maretić: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Matica hrvatska, Zagreb, 1963; Dušanka Vuletić: *Istraživanja govora*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991.

*Što bliže tutnje topovi sve više volim zvijezde,
i molim ih: o zvijezde, potoci i cvjetovi,
sačuvajte čovjeku vašu ljepotu.
I neka zna
da sam vas volio i ja.
Recite sreću koju nisam imao:
da vas vječno gledam.
O zvijezde, potoci i cvjetovi,
ja odlazim, a vi ostajte trajna tajna
moje boli i moje ljubavi.*

O zvijezdama, potocima i cvjetovima

Riječ, sintagma ili rečenica aktualizira se u određenom kontekstu i to tako da preuzima osnovni govorni sadržaj konteksta. Ako se ta riječ, sintagma ili rečenica opetuje u nekom drugom kontekstu, to znači da je jednaka leksička građa aktualizirana na dva načina, da je dobio dva različita govorna sadržaja. Različiti konteksti govorno obogaćuju jednake leksičke elemente, a jednaki leksički elementi povezuju/poistovjećuju različite kontekste. Ovakva sinteza jednakog i različitog govori o simultanosti kao bitnoj značajki ponavljanja; a simultani karakter ponavljanja znači i stvaranje prostora pjesme. Ponavljanje dokida linearnost jezičnog znaka, vezuje različite sadržaje u jedinstveni, simultani pjesnički znak.

Ponavljanje riječi koje se ne nižu izravno jedna uz drugu može imati funkciju rezimiranja prethodnog konteksta:

*A zašto ptice ne kruže iznad gore i ginu leptiri, zašto?
Demon ni zao ni dobar*

Ponavljanjem se ističe pitanje, ali je očito da ponavljanje upitnog priloga *zašto* sadrži/ponavlja cjelokupni prethodni kontekst ovog stiha.

2.

Eufonija ponavljanja posebno je istaknuta u tročlanim i višečlanim ponavljanjima. I ovdje razlikujemo slučajeve ponavljanja u nizu i ponavljanja s prekidima, tj. ponavljanja u različitim kontekstima. Evo primjera tročlanog ponavljanja riječi u nizu:

*(...) Plačni. Nečujni. Krađu naš kruh.
Svlače nas. Uhode. I šute, šute, šute
pritajeni. Izvan nas. Nikad u nama.
Mrtvac u kući*

*Pozdrav i bratstvo. Vama, koje ne spominje nitko,
a zna vas i mrav
i svaki oštrac kamen i svako srce svih kontinenata,
što se
stegnuto, stegnuto, stegnuto, rasprsnje.*

Salut et fraternité

U navedenim primjerima tročlanog ponavljanja riječi neprijeporno je da se riječ ponavljanjem ističe. Tako se u prvom primjeru *šute* ističe kao bitna oznaka mrtvaca; a tome pridonosi i ponavljanje sinonima: *nečujni*, *pritajeni*. U drugom primjeru ponavljanjem riječi *stegnuto* posebno se ističe njezino trajanje, napetost toga trajanja u suprotnosti s trenutačnom radnjom: *rasprsnje*.

Ponavljanje može govoriti i o velikoj količini:

*Vojske, vojske!
Vojske, vojske
preko neba, preko zemlje,
preko rijeka, preko brda.*

Lanci na rukama

Ovaj primjer višestrukim ponavljanjima govori o velikom broju vojske. To se postiže četveročlanim ponavljanjem riječi *vojske* kao bitnom materijalnom pokazatelju količine, a zatim i četveročlanim ponavljanjem prijedloga *preko*, koji veliku količinu raspoređuje po velikom prostoru. Prva dva puta *vojske* javlja se u eliptičnoj uskličnoj rečenici; druga su dva javljanja također u eliptičnoj rečenici, ali su proširena priloškom oznakom mjesta, koja potvrđuje veliku količinu vojske ne samo ponavljanjem prijedloga (*preko*), nego i koristeći se figurama sveobuhvatnosti (*neba/zemlje; rijeka/brda*). U navedenom se primjeru velika količina materijalno iskazuje i ponavljanjem jednake dvosložne stope - troheja.

Tročlano ponavljanje riječi može imati i funkciju rezimiranja, posebno ako se javlja na kraju strofe ili na kraju pjesme:

*Isto nebo nad nama
i ista zemlja slana kamena*

*Maslina
s glavom u zemlji u mračnoj zemlji
iz koje raste*

*Čovjek
u svjetlosti u sjaju sunca
u beskraj*

*Na tvoje grane padaju ptice
na mene težak kamen vremena*

*Zemlja kamen maslina i čovjek
i ptice ptice ptice*

Stablo života

*San je naš ispunjen. Stojimo sami
zagrljeni na pijesku*

More, more, more neumorno.

Ako iz budućnosti

U oba se navedena primjera rezimiranje ostvaruje eliptičnom rečenicom, a tročlano je ponavljanje dio eliptične rečenice: no također možemo reći da ponavljanje kao najistaknutiji dio eliptične rečenice najefikasnije sažima prethodni

kontekst. Ovo je jasno iskazano u pjesmi "Stablo života": prvi stih završne strofe četveročlanim nizanjem (Zemlja kamen maslina i čovjek) rezimira čitavu pjesmu, a završni stih tročlanim ponavljanjem (i ptice ptice ptice) rezimira rezimiranje prethodnog stiha. Posljednji stih pjesme "Ako iz budućnosti" također pokazuje koliko je efikasno rezimiranje ako se koristi ponavljanje u eliptičnoj rečenici; ovaj primjer zapravo pokazuje četveročlano ponavljanje: *more* se u cijelosti (anagramski) opetuje u svom atributu - *neumorno*.

Rezimiranje je posebno istaknuto ako se ponavlja eliptična rečenica, koja i sama često ima funkciju rezimiranja.

*U noći nemoći
nema dna ni dana.
Vatra. Pokolj. Zemlja.
Rana. Rana. Rana.*

Krvavija

Tri eliptične rečenice (Vatra. Pokolj. Zemlja.) već imaju funkciju rezimiranja prethodnog konteksta; u završnom se stihu tri puta ponavlja jedna eliptična rečenica, koja učvršćuje rezimiranje ponavljajući osnovnu oznaku, rezultat, atribut prethodnog rezimiranja. I ovdje je važno reći da se svih šest eliptičnih rečenica metrički posve podudaraju, pa se tako i njihovi sadržaji izjednačavaju. U ovom primjeru sukladno djeluju nizanje (Vatra. Pokolj. Rana.) i ponavljanje (Krv. Krv. Krv.) sukladno djelovanje tročlanog ponavljanja i tročlanih nizanja nalazimo i u sljedećem primjeru:

*Razrezao sam žile na oštrom staklu sna.
U Umojoj krvi zrcale se nebesa.
Ovdje na Balkanu, na Savi, na Jadranu
i gavrani su siti mesa.*

*Ogledala strave ukažite sliku
bez uža oko vrata.
Krv, krv, krv moja vrišti
u ovoj zemlji Hrvata.*

*Otvorio sam žile i svojih riječi
krvavo sjemenje.
Zviždi, šiba, udara bura.
Ječi kamenje.*

Krv i bura

Ovdje se tročlanim ponavljanjem i tročlanim nizanjima povezuju sve tri strofe: tročlano ponavljanje i tročlana nizanja nalazimo u trećem stihu svake strofe (na Balkanu, na Savi, na naJadranu/Krv, krv, krv/Zviždi, šiba, udara); tročlano ponavljanje možemo shvatiti kao gradaciju intenziteta, a tročlana su nizanja zapravo nizanja sinonima. Tri imenice i glagol u trećem stihu druge strofe čvrsto se vezuju uz tri glagola i imenicu u trećem stihu treće strofe: red riječi imenica/glagol/glagol/imenica u odnosu 3+1/3+1 sugerira moguće postojanje zrcalne strukture⁶;

(6) V. Branko Vuletić: Odrazi. *O plošnom/prostornom ustrojstvu pjesništva Jure Kaštelana*. Umjetnost riječi, 35, 1991, 1, 7-21.

posljednji element prvog niza (vrišti) i prvi element drugog niza (zviždi) materijalno su povezani jednakim glasovima (v, i, i) i onima koji se međusobno razlikuju samo u jednom razlikovnom obilježju - zvučnosti (št/žd); kako se ovi glasovi u obje riječi nalaze u istom redoslijedu (v-išti/-viždi), stvara se jaka homofonska veza. U navedenoj se pjesmi još jedno tročlano nizanje: to je niz koji se ostvaruje u vertikalnom rasporedu: *vrišti, zviždi, ječi*; ove su riječi povezane sinonimnošću (sve govore o zvuku, auditivnim osjetima) i asonancom glasa *i* (u koju možemo ubrojiti i glas *j* kao konsonantsku alternaciju vokala *i*). Očito da je tročlano ponavljanje (krv) ključni element pjesme: preko ovog ponavljanja otkrivamo i druga tročlana nizanja u pjesmi; druga je stvar koja dodatno upućuje na važnost ponavljanja aliteracija glasova *r* i *v*; ova aliteracija proširuje ponavljanje na sve ključne riječi druge strofe: *strave, vrata, krv, vrišti, Hrvat*. Ista se aliteracija proteže i na prvu i na treću strofu. Središnja se strofa tako materijalno višestruko odražava u strofama koje je okružuju. *Krv* se izrijekom spominje u svakoj strofi; a potrebno je spomenuti i ponavljanja sinonima izvan tročlanih nizanja u prvoj i trećoj strofi; to su: *Razrezao sam žile/Otvorio sam žile; U mojoj krvi zrcale se nebesa/Ogledala strave ukažite sliku*.

Sljedeći primjeri tročlanog ponavljanja rečenica u nizu govore o produženom trajanju:

*Moja majko stara, smrt me podgrizava
a u mome selu jablani se njišu,
jablani se njišu, jablani se njišu,
a u mome selu jesen boje šara:*

Predosjećaj jeseni

U ovom primjeru tročlano ponavljanje otkriva i mnoga druga ponavljanja: u ovim stihovima zapravo i nema dijela koji se ne ponavlja. Ponajprije metrička pravilnost čini sve stihove i polustihove međusobno ekvivalentnima, a tu su i mnoga druga ponavljanja: budući da se u drugom i četvrtom stihu ponavlja prvi polustih, možemo govoriti i o poistovjećivanju drugih polustihova: *jablani se njišu/jesen boje šara*; ova su dva polustiha povezana i aliteracijom, koja dodatno potvrđuje njihovu ekvivalentnost: *jablane* i *jesen* vezuje jednaki inicijalni konsonant, a *njišu* i *šara* rijetki, pa zato i iznimno informativni konsonant *š*; sinonimskom vezom *smrt/jesen* ovo se poistovjećivanje proteže i na drugi dio prvog stiha.

Evo još jedan primjer tročlanog ponavljanja rečenica u nizu koji govori o produženom trajanju:

*O mladiću sa muškom snagom mlinova kopača i drvosječa,
mladiću zagledan u nebeski akvarij
Neka teče vrijeme
Neka teče vrijeme
Neka teče vrijeme*

Uspomeni Ivana Gorana Kovačića

Ponekad se u višočlanim ponavljanjima javljaju i riječi koje se ne ponavljaju: one obično izrijekom govore ono što ponavljanje kazuje svojom materijalnošću. U primjeru koji slijedi ponavljanje glagola (tetim) govori o želji za letom kojem nema kraja; a to isto izrijekom, jezičnim sredstvom, kazuje i priloška oznaka vremena (bez prestanka), te tako možemo govoriti o dvostrukom ponavljanju.

*Još da su mi ruke krila iznad sela
da letim, i letim, letim bez prestanka.*

Pijetao na krovu

Sličan je i sljedeći primjer:

*Sažgat ću planine planine sve planine
zrak
mirise
boje*

Preobraženja ljubavi

Tročlanim ponavljanjem imenice (planine) iskazuje se količina; a ona se potvrđuje/opetuje i riječju *sve*.

U ponavljanje se može ubaciti riječ koja pobliže označava samo jedan element ponavljanja ali zbog ponavljanja ona se vezuje za sve elemente ponavljanja.

*Jablani, jablani, visoki jablani
u istom redu na podvornici.*

Pijetao na krovu

Ovaj primjer možemo promatrati i kao četveročlano ponavljanje pjesničkih sinonima: *visoki* i *jablani* mogu se interpretirati kao sinonimi, riječi koje su nužno međusobno povezane, koje sadrže jedna drugu; na to nas između ostaloga upućuju i njihovi posve jednaki metrički oblici - daktili.

Pogledajmo i sljedeći primjer:

*Pitam svoj glas a on odjekuje odjekuje odjekuje
podivljao
vučji
čovječji
odjekuje odjekuje odjekuje
raste
odjekuje.*

Pusti prostori

Višestruko ponavljanje glagola (odjekuje) upućuje na opće prisutnu, sveobuhvatnu radnju: glas odjekuje posvuda. Tročlanom ponavljanju glagola odgovara i tročlano nizanje pridjeva (podivljao/vučji/čovječji); tročlano se ponavljanje i nizanje nužno vezuju, upravo kao što se nužno vezuju i dva zadnja stiha, koji se sastoje od po jednog elementa: *raste/odjekuje* čvrsto su međusobno povezani: oni zaključuju prethodno tročlano ponavljanje i nizanje: *raste* možemo shvatiti i kao element ubačen u ponavljanje, koji pobliže označava cijelo ponavljanje kao gradaciju intenziteta; to potvrđuje i tročlano nizanje pridjeva, koje također možemo shvatiti kao gradaciju.

Najčešća tročlana i višočlana ponavljanja ne javljaju se u nizu; to su zapravo o ponavljanja u različitim kontekstima: ovakva se ponavljanja govorno obogaćuju preuzimajući sadržaj izravnog užeg konteksta u kojem se nalaze; ona obično povezuju šire cjeline ili čak čitave pjesme. Ovakva se ponavljanja često javljaju kao anafore.

Koga žali?
 Koga čeka?
 Koga doziva?
 Konj u planini
     konjic bez konjika

Konjic bez konjika 12

Nema mora bez potonulih brodova
 Nema visine koja se može dlanom dohvatiti
 Nema obale bez ranjena kamenja
 i ledenih zjenica vjetra

Uspomeni Ivanu Gorana Kovačića

Znam što volite i kad odlaze lađe
 (...)

Znam vaš san, sastanke ilegalne,
 (...)

Znam zoru, košulju krvavu,
 posljednju pjesmu koju ste pjevali.
 Znam suzu majke i pogled
 i pogled kad ste umirali.

Znam Dalmaciju i bijedu i kolibe
 i šapat u mraku i val proboja.
 Znam čelik, tu mladost, ta krila
 izrasla pod srcem Skoja.

Susreti

Padao mrak. I svjetionik
 stao da namigiva.
 (...)

Padao mrak. Baš-Čelik
 i dane i noći uze.
 Padao mrak. I mjesto zvijezda
 zablistale su - suze.

Baš-Čelik

Višečlana ponavljanja rjeđe se javljaju kao epifore.

Čujem u snu
 Sanjam u snu
 Vidim u snu

Livada izgubljenih ovaca

Koliko mrtvih po tvojim rosnim travama.
 I kad ih vjetar češlja - oni pjevaju,
 i u grlu tvojih rijeka - oni pjevaju,
 i u pjesmi tvojoj - oni pjevaju,
 i u prkosu tvome -
 oni prkose,
 i u životu tvome -
 oni žive,
 i u istini tvojoj -
 oni su istina!

Pjesme o mojoj zemlji

Posljednji primjer pokazuje prebacivanje epifore u anaforu, zapravo u zaseban kratki stih: niz *oni pjevaju/oni prkose/oni žive/oni su istina* možemo shvatiti kao niz sinonima: radi se o paralelizmima u kojima se jednaki oblici nužno vezuju/poistovjećuju; ali, kada prestaje stvarno ponavljanje (oni pjevaju), dio koji bi mogao biti epifora, prebacuje se u novi stih i tako mogući završetak stiha postaje zaseban novi stih. Vjerujemo da ovaj postupak potvrđuje veću izražajnost anafore i njezinu veću brojnost od epifore.

Postupak prebacivanja moguće epifore u anaforu još bolje pojašnjava sljedeći primjer, u kojem se ne ponavljaju sinonimi kao u navedenom primjeru iz "Pjesama o mojoj zemlji", nego je riječ o stvarnom ponavljanju:

*Ostanite bez leta zaboravljene.
Ostanite mirne, vi uznemirene.
Ostanite, ptice prestrašene.
Na granama
sna.
Nad vodama
sna.
U.mome plaču.*

Strah i ptice

Nakon anafore (Ostanite) moguća epifora (sna) prebacuje se u novi stih i tako se posebno ističe: opkoračenjem, kratkim stihom, ponavljanjem cijelog stiha.

Zanimljivo kombiniranje anafore i epifore nalazimo u pjesmi "Jarboli":

*Bez korijenja i zvučnih grana,
bez gnijezda i bez cvrkutanja.
Jarbole, drvo ogoljelo.
Jarbole, drvo ljubavi.
Jarbole, drvo nemirno.
Visoki jarboli na morima među zvijezdama,
u zvonkim zvonjavama, u zvižduku konopaca,
u slavlju bura, u srčanosti sunca.
Jarboli. Jarboli.
(...)
a ja kojeg ste naučili disati,
usamljen među putnicima,
znam vašu dušu:
uspravnost.
Uspravni jarboli.
Visoki jarboli.
Drvo posječeno.*

Jarboli

U navedenom se primjeru najprije javlja anafora, a na kraju epifora. Negdje između anafore i epifore nalazimo dvije eliptične rečenice (Jarboli. Jarboli.) koje, ostvarujući svoju osnovnu funkciju rezimiranja šireg konteksta, rezimiraju također i figure anafore i epifore. Ovim se postupkom dobiva zrcalna struktura u kojoj se odražavaju anafora i epifora. Evo shematiziranog prikaza ove zrcalne strukture:

JARBOLE -
 JARBOLE -
 JARBOLE -
 JARBOLI JARBOLI
 - JARBOLI
 - JARBOLI

U Kaštelanovu pjesništvu anafora se često pojačava, potvrđuje dodatnim ponavljanjem unutar stiha.

*Vjeran u smrti i u gladi,
 vjeran u jami i pred zidom,
 vjeran na riječi i na djelu,
 vjeran na nišanu, vjeran u životu!*

Pjesme o mojoj zemlji

Glava na ratištu, crna na ramenu, glava usred dana.

(...)

Glava kad rumeni oštrica od krvi.

Glava kad se ljubi, glava kad se spava.

Glava na ratištu

*Ima li zemlje ljepše od sna
 garavih dječaka?*

*Ima li put preko svih voda,
 iznad oblaka?*

*Ima li pjesme, ima li sna
 što se u ognjici ne rodi?*

*Ima li zemlje, u kojoj čovjek
 ne sanja o slobodi?*

Ima li zemlje

*Volio sam je zvjerski
 u noći po danu
 u hodu i grijehu
 u smijehu u sanu*

Volio sam je ludo, volio sam je tužno

Gitara 3

U posljednjem primjeru radi se o višestrukom ponavljanju: osim osnovnog tročlanog ponavljanja (Volio sam je), možemo govoriti o paralelizmu koji poistovjećuje priloške oznake načina (zvjerski/ludo/tužno); a ove se priloške oznake vezuju uz sve druge priloške oznake u navedenom primjeru; a čitav se primjer sastoji od dva niza tročlanih ponavljanja: osnovno ponavljanje uz izmjenu priloške oznake, s jedne strane, te, s druge strane tročlano nizanje priloških oznaka u parovima; nizanje priloških oznaka u parovima nije samo formalno, nego i stvarno ponavljanje: radi se o pjesničkim sinonimima koji svi govore o sveobuhvatnosti, sveprisutnosti ljubavi; na ovakvo nas razmišljanje jasno upućuje prvi par (u noći po danu), koji je jasna figura sveobuhvatnosti; ove parove priloških oznaka materijalno povezuju i njihovi jednaki glasovni sastavi: sva tri stiha počinju jednakim prijedlogom (u); prvi i treći stih povezani su pravom rimom (danu/sanu);

drugi i treći stih povezuje unutarnja rima (grijehu/smijehu); *dunu* i *hodu* povezani su glasovima *d* i *u*; još možemo govoriti o aliteraciji glasa *s* u trećem stihu (smijehu/sanu) i o aliteraciji vrlo rijetkog glasa *h*, koja povezuje drugi i treći stih ovog tročlanog nizanja parova (*hodu/grijehu/smijehu*). Sve se, dakle, ponavlja. A čini se da su u navedenom primjeru čak značajnija, sadržajnija, ljepša, skrivena ponavljanja, ona koja otkrivamo tek dublje ulazeći u pjesnički tekst: kao da očita ponavljanja ovdje služe tek da bi nas uputila na ova druga, koja bi možda, u nekom drugom kontekstu, mogla izmaknuti našoj pažnji.

Kao da je kod Kaštelana važnije samo ponavljanje od mjesta na kojem se ono ostvaruje. To jasno potvrđuju primjeri proširivanja anafore ponavljanjima unutar stiha, a i sljedeći primjer u kojemu vidimo da su ponavljanja *govora* i *sumoće* jednakovrijedna bez obzira na to što se jedno ponavljanje ostvaruje kao anafora, a drugo ne.

*Ti znaš govor stvari, govor
govora, govor ničesa i grč
samoće na grobnim raskršćima
samoću nezavršena djela
samoću urlika negdje
u krvi
samoću plača*

Uspomeni Ivana Gorana Kovačića

3.

Medu ponavljanja mogu se ubrojiti i ponavljanja različitih oblika riječi. To mogu biti jednostavna slaganja pridjeva ili glagola s imenicom u različitim brojevima, padežima, licima ili rodovima.

*Isto nebo nad nama
i ista zemlja slana kamena*

Stablo života

*Slobodna zemlja
živi je lik
živoga sina tvoga.*

Bezimeni

*Ne žive samo ruke, živi i bilje. U mome snu
davno sažgani korijen procvjetava.*

Korijen

*Ostalo je tvoje tijelo nepomično
i krv jedne ljubavi.
Ostale su ukosnice i zraka tvoje kose,
bijelo platno kojim si vezala grudi.*

(...)

*I, kad nestaju sni
ostaju stvari.*

*Ostaje sjekira vjetrova na obrvama rijeke
izvan vremena.*

Stvari

Osim ponavljanja različitih oblika glagola *ostati*, u posljednjem se primjeru otkrivamo i ponavljanje istog korijena uz različite prefikse (nestaju/ostaju).

U ponavljanja različitih oblika ubrajamo i ponavljanje imenice u različitim brojevima i padežima.

*Ako nećeš ja ću znati
vuka zvati da te ždere, da te dere,
zovi, vuče, druge vuke,
ruke, muke za hajduke.*

Nadničarska

Mogu se ponavljati i glagoli u različitim oblicima.

*Ne traži odgovora! Samo pitaj. Samo se čudi ako
se još možeš čuditi.*

Nisi ni posljednji ni prvi. Plači ako možeš plakati.

Demon ni zao ni dobar 3

U sljedećim primjerima mnogobrojna ponavljanja riječi istog korijena tvore pjesničku etimološku figuru.

*Oblik je sklad
a moj je sklad urlik
moje jedinstvo je urlik
svijet mojih čula urliče
svjetlo koje gledam urliče
slovo koje pišem urliče
vrijeme koje živim urliče
rastegnuto na kotačima ratova
urličem urličem urličem
jer i planina urliče u prazno nebo.*

Vražda

*Slovo sna koje se svijetli
i samo sebe i samo sebe obasjava
i ugasi se u zvijezdama
u zlatnom suncu
i u smrti
i sja za sebe svojim sjajem
i rasprsnje se obasjanjem
u sjajnosti i svome mraku
u svjetlosnu sunčanu raku.*

Krijesnica

U posljednjem primjeru ne radi se samo o ponavljanju riječi istog korijena, nego također o jakoj aliteraciji glasa *s*, koja povezuje i brojne druge riječi koje se ne ponavljaju; aliteracija glasa *s* vezuje/poistovječuje suprotnosti: glas *s* nalazimo u svim riječima istoga korijena koje se ponavljaju, nalazimo ga u *suncu*, ali i u *smrti*, u *obasjava*, ali i u *ugasi se*. I ovdje kao da nas jasno ponavljanje riječi istoga korijena samo upućuje da otkrijemo jedno drugo ponavljanje, jedan drugi, dublji i važniji sloj pjesme, koji je materijaliziran u aliteraciji glasa *s*, i koji obuhvaća čitavu pjesmu.

4.

U Kaštelanovu pjesništvu nalazimo i ponavljanja s izmjenama. Ako se izmjene odnose samo na red riječi, u pravilu se oblikuje zrcalna struktura.

*Došlo je proljeće u naše selo na 21 marča.
Nema više zime. Priroda se budi.
Mi Nema više Nema višezime. Priroda se budi.
Miškolska djeca igramo se, smijemo se,
kitimo se cvijećem na livadi.*

*Proljeće je došlo na grani, na zelenoj zmiji,
umiveno, boso, kao bijelo janje.
Učitelj gleda tucu. Svi smo otrčali
kroz šumu niz oranje.*

Proljeće

*More jedno ranjeno kao moja krv,
kao krv moja koje se bojim.*

Začarano more

*Ne uzimaj oblika prolaznosti, jer sunce
samo svoj oblik ima
i školjka
ima samo svoj oblik.*

Posestrimstva

Zrcalna se struktura može ostvariti i trostrukim izmjenjivanjem reda riječi:

*Moja stara majko, majko moja stara,
smrt me grize ovu jesen:
(...)
Moja majko stara, smrt me podgrizava*

Predosjećaj jeseni na velegradskom pločniku

Zrcalna se struktura kroz ponavljanje s izmjenom može ostvariti i kao izmjenjivanje afirmacije i negacije:

*Uzeo me za ruku a nisam tražio ni znao da bdije,
ni dobar ni zao, kao san u mom snu.
Na proplanku je pa igra na fruli dok brzonoga
stada hrle na pojilište drhtava kao bilje
prije oplodnje, kao plamen na tvome čelu.*

*I dobar i zao,
on je sijač koji zemlji ostavlja sjeme bačeno
da ugine ili da raste.*

Demon ni zao ni dobar. I

Osim izmjena u redu riječi u ponavljanjima su moguće i drukčije izmjene: zamjena jedne riječi drugom te proširivanje ili kraćenje osnovnog iskaza.

Nitko nije vidio ni orla ni gavrana, nikakvu pticu.

*Nitko živ u blizini nije ništa vidio osim
maglice u visini i zuja pčela u masliniku.*

*Ni onaj pastir
što leđinice povazdan svira
u frulu i netremice u nebo zuri
ništa nije vidio.*

Kako se to dogodilo

*Još jednu zoru, još jedno dijete
da vidim, da poljubim,*

Još jednu zoru

*Ne znam da lažem.
Ne mrzim svijet,
od ljudi nikad ne bježim.
A biti sam zar nije bolje?
Vjetar me češlja
svojim češljem svježim.*

*I biti sam sa korijenjem trava
i rasti rosan kao polje,
zar ima od toga na svijetu,
zar ima nešto bolje?*

Ne mrzim svijet

*Uvijek kad dolazi noć uhvati me silna želja da plaćem ili pjevam
Uvijek kad dolazi noć htio bih upaliti svijeće za svoje mrtve i žive
Livada izgubljenih ovaca*

Sve vrste ponavljanja s izmjenama zapravo su nizanja sinonima: isti se sadržaj kroz ponavljanje obogaćuje, osvjetljava iz različitih kutova: svako javljanje teksta u kojemu prepoznamo neke već poznate elemente donosi i ponešto novo.

5.

I etimološka je figura jedan oblik ponavljanja. Etimološka se figura u pravilu povezuje uz pučku književnost. Preuzimanje izraza iz pučke književnosti posebno je vidljivo u primjerima etimoloških figura u kojima se vezuju glagol i objekt istog korijena.

*Vidio sam je голу i zavolio je
očima i rukom i tugom u dlanu,
zmiju sam zmijio, kosom sam kosio,
vodu sam nosio dok sam obosio.*

Ljubavna

*Skupa ćemo post postiti,
štap nositi, ne prositi,
lov loviti, dom domiti,
u domu se udomiti.*

Nadničarska

*Tamburu tamburam od zvijezde do srca
u kolima guram i sunce i zoru
hranio sam prosom ptice na oboru
od zvijezde do srca tamburu tamburam*

Gitara 2

*Znam zoru, košulju krvavu,
posljednju pjesmu koju ste pjevali.
Znam suzu majke i pogled
i pogled kad ste umirali.*

Susreti

*Ja nisam plakao suze
same su se plakale
Ja nisam rekao riječi
same su se rekle
Ja nisam snivao san
sam se snivao*

*Ja sam se grijao suncem
i kišom umivao*

Nevidljivo

U etimološkim figurama koje vezuju subjekt i predikat ima primjera direktnog preuzimanja gotovih pučkih izraza, ali i vlastitih pjesnikovih kreacija na modelu pučkoga govora. Evo prvo nekoliko primjera preuzimanja gotovih pučkih izraza:

*Korji kisnu
kiša kiši
(...)
Zvona zvone.
Seka spava
kiša plače.
Ja sam sam.*

Djetinjstvo

*Što se kiše uskišise niz Poljica,
niz to tvoje bijelo lice, golubice,*

Što si legla

*Mjeh se širi, sir se siri, maslo se topi, u stapu,
Tkanje*

bez njih vrela ne bi izvivala

Pjesme koje nisam napisao

U sljedećem primjeru etimološku figuru *jauk jauče* možemo svrstati u izvorne pjesnikove kreacije, posebno zato što joj funkcija nije prizivat narodni izraz, već pojačat *jauk*.

*Netko za vratima plače. Krv vrišti. Konj njišti.
Ne ulazi.
Sve što smo voljeli mrtvo je.
Jauk jauče.*

Ništa nije svršeno

U pjesmi "Lako ti je, teško ti je" u etimološkim se figurama oblikuju novi glagoli; a jedina veza gotovog pučkog izraza (mudru mudrovati/ludu ludovati) razbija se unakrsnim povezivanjem.

*Lako ti je suncu suncovati
Lako ti je nebu nebovati
Teško ti je gladnu gladnovati
Teško ti je žednu žednovati*

*Lako ti je ludu mudrovati
Teško ti je mudru ludovati*

Lako ti je, teško ti je

U nekim etimološkim figurama koje vezuju pridjev i imenicu Kaštelan se najviše udaljava od jednostavnog preuzimanja pučkih izraza.

*Dao sam na pazaru
garu junicu staru,
da čavle čavlene kupim
na odar caru.*

Na odar caru

*Kuda? Kamo? Spasa nije
iz krvave Krvavije.*

Lanci na rukama

*Zeleno maše repom, zeleno ždrijebe neba
rže, brže zri, jesen ide, mačko šarena,
ide jesen snena ojesenjena. (...)*

Zeleno mlijeko u vimenima oblaka

*(...) Varaju se svi koji misle
da odnekuda dolazi. Nije tvoj posjednik. On je u travi,
u tetivici, s onu stranu vode. Vidren kao vidra.*

Demon ni zao ni dobar 2

U etimološke figure možemo ubrojiti i vezivanje dviju imenica istog korijena od kojih je jedna u funkciji atributa.

*Kao jeka potonula zvona nad planinskim vodama,
kao títraj prepukle strune, bezvremen, tvoj goli stas,
zablista u noći punoj straha, u mraku iz kojeg
izlijeću slapovi svijetlećih krijesnica, a za njima
noć puna noći, pustoš, zrnce neke svjetlosti
koja drhti u noći zebnje, u noći punoj noći.*

Zemljovanje

*Zašto, o zašto još, zašto goriš svjetlosti kad
je mrak, mrkli mrak mraka*

*Svjetiljko od zemlje, zemljine zemlje,
zašto svijetliš kad
sebe, ukradenu svjetlost svoju, izgaraš*

*Zašto izgaraš
kad je jednako svijetliti i umirati
kad je mrak, mrkli mrak mraka*

Svjetiljka od zemlje

Posljednji primjer pokazuje dvostruku etimološku figuru: vezivanje pridjeva i imenice: *mrkli mrak*; i vezivanje dviju imenica od kojih je jedna u funkciji atributa: *mrak mraka*; a i cjelokupna se sintagma *mrkli mrak mraka* javlja kao apozicija (atribut?) imenice *mrak*; a kako se sve zajedno ponavlja dva puta, možemo govoriti o ponavljanjima u ponavljanju.

Etimološke figure mogu prijeći u jednadžbe identiteta; to su primjeri koji u raznim oblicima opetuju obrazac jednadžbe identiteta Gertrude Stein: *A rose is a rose is a rose is a rose* (*Ruža je ruža je ruža je ruža*). Aforizam Gertrude Stein provokativno ističe jednakost jednakog, a to isto kazuju i sljedeći primjeri iz pjesama Jure Kaštelana.

*Među zvijezdama zvijezda.
Slika u duboku zdencu.
Izvor ljubavi.*

Žedna česma

*Trudna je zemlja ko majka životima.
Pod krilom ljubavi novu ljubav nosi.*

Pjevam 4

*Pogledaj, Branko, knjigu rastvorenu
okom u oko
čitaj ljubav svoju.*

Susreti

*Srcem na srce,
plamen u plamenu,
u požaru kamen može da izgori,
a kad slušam srcem srcem zemlje ove,
znam kako zbori
i kad ne govori.*

Pjevam 1

*Što da se žali kad se popali
tamnica dana, kasarna osvajača?
Oko za oko. Smrt za smrt.
Buna je jača od oštrice mača.*

Što da se žali

*Mrak u mraku. Noć
i ptica.
Kamen mrk i mrtav čovjek.
Koga žali
konj u planini
konjic bez konjika*

Konjic bez konjika 12

Osim jednadžbe identiteta (Mrak u mraku.), posljednji primjer pokazuje još neka ponavljanja: prava je etimološka figura rastavljena, odnosno moguća se etimološka veza pridjeva i imenice ne ostvaruje: *mrk* nije izravno povezan s *mrakom*, nego s *kamenom*; a *kamen* glasovima *k* i *m* pokazuje nužnu, motiviranu, materijalnu vezu sa svojim atributom: kao da se ovdje stvara nova, pjesnička etimološka figura; ako pogledamo druge glasovne veze vidjet ćemo da aliteracija glasova *mr* povezuje moguću etimološku figuru s pridjevom *mrtav*: tako se stvaraju metaforički odnosi: *mrak/mrk/mrtav*; i na kraju, u figuru ponavljanja možemo ubrojiti i ponavljanje sinonima: *mrak/noć*. Ovaj nam primjer jasno ilustrira postupak višestrukog ponavljanja; i to u stihovima u kojima na prvi pogled ponavljanja gotovo da i nema; jer kao osnovno ponavljanje u 12. dijelu pjesme "Konjic bez konjika" ponajprije primamo refren (Koga žali/konj u planini/konjic bez konjika).

U sljedećem se primjeru dvije jednadžbe identiteta (ljubav = ljubav/smrt = smrt) spajaju u jednu:

*Dodi, ljubavi, jer su moje grane ljubav
Dodi, smrti, jer je moje cvjetanje smrt
Skrivajte se razbojnici u mome mraku
Sletite ptice u krošnje
Dojedrite zvijeri u strahu
Dodi, ljubavi,
jer drvosječa sjekirom udara moja koljena
Dodi, smrti,
i oslobodi me sjećanja.*

Sjećanje pretvoreno u stablo

Poistovjećivanju *ljubavi* i *smrti* jasno pridonose jednaki konteksti u kojima se ove riječi javljaju: jedan paralelizam povezuje prva dva stiha navedenog primjera, a drugi paralelizam povezuje šesti i osmi stih; a svi su ovi stihovi povezani anaforam: *Dodi*.

U sljedećem primjeru jednadžba identiteta otkriva tragiku uništavanja i rata:

*Ove noći čovjek ubija čovjeka. Veliki nož hoda. Ove
noći čovjek otkriva svoj smisao oružjem. Ove noći krv
više na ulicama. Ove noći sveci ubijaju svece, radnici
radnike, vojnici vojnike, zločinci zločince, pravednici
pravednike, vjernici vjernike.*

Zvezdana noć

Osim ponavljanja više jednadžbi identiteta, što možemo nazvati ponavljanjem u ponavljanju, u navedenom primjeru nalazimo i druga ponavljanja: četiri rečenice počinju jednakom sintagmom (Ove noći); a uočavamo i ponavljanje sinonima: sve

su jednadžbe identiteta i sinonimi, a jasni je sinonim sintagmi *čovjek ubija čovjeka* sintagma *čovjek otkriva svoj smisao oružjem*, ovaj metonimijski odnos pokazuje nužne uzročno-posljedične veze.

Jednadžba identiteta može bitno pojačati negaciju koja se uz nju vezuje.

*Jedan prorok zalutao na Mliječnom Putu
ne može, ne može, ne može naći put.*

(...)

*Moj bože, što možeš kad ne možeš naći
put na Mliječnom Putu*

*Šta se može kad nema kože a izvan kože
nema druge kože iz koje se može
naći put na Mliječnom Putu*

Zvezdana noć

Tročlano ponavljanje *ne može* u drugom stihu navedenog primjera očito pojačava negaciju, ali se ipak može reći da se ključna napetost stvara tako što negacija vezuje jednake elemente. To potvrđuje i sljedeći primjer:

A zar me čuje tko ni sebe ne čuje?

Bio jesam

Jednadžba identiteta može se ostvariti i vezivanjem imenice i glagola različitih korijena, ali stvarno nužno povezanih:

Lako je moru biti more. I nebu blistati. I livadi cvasti.

Konjic bez konjika 1

Lako je moru biti more jasna je jednadžba identiteta; u sljedeće dvije rečenice ista se misao (*Lako je*) nastavlja u nužnim vezama imenice i glagola, pa se tako može reći da i one tvore jednadžbe identiteta: *more = more; nebo = blistati; livada = cvasti*.

Specifičan je oblik ponavljanja tzv. prelaženje. Ono se često javlja kao jednadžba identiteta.

*Brojim stope na bijelu snijegu. Smrt do smrti.
Smrt su stope moje.*

*Smrt do smrti. Smrt do smrti.
Smrt su stope moje.*

Tifusari 1

U navedenom primjeru uz figuru prelaženja (*Smrt do smrti*) javlja se i jednadžba identiteta (*Smrt su stope moje*); ove dvije figure opetuju jedna drugu, a i same se ponavljaju: radi se, dakle, o ponavljanju u ponavljanju, koje je i dodatno materijalno učvršćeno bogatom aliteracijom glasa s⁷.

(7) V. Branko Vuletić: *Glasovno ustrojstvo pjesništva Jure Kaštelana*. Asonance i aliteracije. Umjetnost riječi, 35, 1991, 3, 203-219.

Pogledajmo još nekoliko primjera prelaženja iz "Tifusara":

Ognjica raste. Rukom ruku hvatam.

Uz čelo druga moje čelo gori.

(...)

U mraku čujem žive razgovore,

očima živih gledam nove dane.

(...)

Od čela do čela samo vatra gori.

(...)

*Korak po korak. Smrt u jarak baci
čovjeka i konja. Za me nema zore,*

Tifusari 6

Prelaženje može tvoriti i zrcalnu strukturu.

Svjetlost između dva mraka. Mrak između dvije svjetlosti.

Zvezdana noć

Ako ne stignem prije mraka, ne znam kako se vratiti.

Sunce zlatnih očiju ne stoji, ne zaustavlja se

nikada, samo ponekad ugasi

svoja svjetla.

Ako se ne vratim, ne znam kamo ću doći.

Krilati pjevač

Prelaženje se može ostvariti i u dužim nizovima.

Ima jedno more i na tom moru gora

i u toj gori vatra i u toj vatri voda

i u toj vodi grana i na toj grani

i u toj vodi grana i na toj grani

ptica i na toj ptici krila

Sunce, ne probudi me

Otoci, u snu

Ove noći čovjek koji ne ubija - bit će ubijen.

A tko je taj čovjek?

Taj kamen bez zavičaja. Ta misao bez srca. To srce bez

ljubavi. Ta ljubav bez nade. To beznade bez krila. Taj

oblak bez neba.

Tko je taj?

Tko je on?

Ta riba koja ne proždire. To more koje ne luduje. Vjetar

koji ne raznosi. Mrtvac koji ne umire. Riječ koja se ne

čuje. Izvor bez uvira.

Ove noći ubijen je čovjek koji ne ubija.

Zvezdana noć

U posljednjem je primjeru prelaženje tek dio nizanja negativnih jednadžbi identiteta: od *kamen bez zavičaja do izvor bez uvira*. Prelaženje se tako potvrđuje kao jedan aspekt jednadžbe identiteta; a negativne - nelogične odrednice ovog nizanja samo potvrđuju nelogičnost iskaza kojim je uokviren navedeni primjer.

6.

Ponavljanjima se mogu nazvati i nizanja sinonima; nizanje sinonima ima iste funkcije kao i obično ponavljanje, a uz to iz obično iz različitih kutova osvjetljava predmet na koji se odnosi. Evo nekoliko primjera nizanja sinonima u Kaštelanovu pjesništvu:

Ne ječi, ne cvili, lastavico.

Zavjet za Epetion

*U mrak, u noć
od krvi od mesa
za carsku krunu
trunu na drumu
mrtva tjelesa*

U mrak

*U dnima svih riječi more je riječ
u dubinama slika more je slika*

More i smrt

*Kamen odzvanja, glas se razliježe, u beskraj ječi,
odjekuje.*

Arhajski prizor

*Čovjek
u svjetlosti u sjaju sunca
u beskraju*

Stablo života

U posljednjem primjeru jasni sinonimi (u svjetlosti/u sjaju) otvaraju još jednu sinonimsku vezu: *sunce* se nužno, metonimijski, vezuje uz *beskraj*; a sve navedene, jasne i skrivene, sinonimske veze dodatno učvršćuje aliteracija glasa *s*.

U sljedećem se primjeru nizanje sinonima (zbori/govori) vezuje uz jednadžbu identiteta (srcem srce):

*a kad slušam srcem srce zemlje ove,
znam kako zbori
i kad ne govori.*

Pjevam

Sinonimi se mogu kombinirati i s pravim ponavljanjima; u takvim slučajevima ponavljanja jasno otkrivaju sinonimska nizanja.

*Prevladao si smrt
sa svojih pet čula čovjeka
(...)
Nadvisio si smrt
ti koji smrti gledaš u lice*

Konjic bez konjika 6

*Razrezo sam žile na oštrom staklu sna.
U mojoj krvi zrcale se nebesa.
(...)*

*Otvorio sam žile i svojih riječi
krvavo sjemenje.*

Krv i bura

*kad je sve silna rijeka jedna, koja ograda nema, granica nema.
Salut et fraternité*

Ovo su primjeri kombinacija pravih ponavljanja i nizanja sinonima. Sinonimi i ponavljanja mogu se povezivati i na drukčije načine, npr. da se u ponavljanju ili uz ponavljanje koristi i sinonimski oblik.

*o veliko začuđeno dijete među ribama i vodama
među zvijezdama među spiljama i travama
među potocima stablima mostovima mlinovima
i gorama
među vukovima vukovima vukovima
među vučjacima koji razdiru*

Uspomeni Ivana Gorana Kovačića

*Sjedinjeni u čudu oni traju
i s njima djeca, djeca i djeca
i psi i ulje i kože i bure i loze i mazge
i tužne majke koje uvijek, koje uvijek
i sveder tužne
pale
lumin.*

Ludaci i drveni sveci uz primorje

*Radujte se, oči moje, jer ste vidjele radost.
Radujte se, ruke radosne.
Zapjevaj, grlo moje, pjesmu radosti.
Radujte se, oči i ruke i grlo i kosti moje.
Raduj se, sjeno nemirna.
Veselite se, nizine i visine. Prostori zvjezdani,
izvori svjetlosti, radujte se.
Raduj se, radosti, jer je prsten svjetlosti
na mojoj ruci,
jer je oganj svjetlosti
na mome čelu.
Raduj se, pjesmo.
Raduj se, smrti moja.*

Pjesma radosti

Kombiniranje ponavljanja i sinonima u šestom i sedmom stihu (Veselite se/Radujte se) tvori zrcalnu strukturu; u ovoj zrcalnoj strukturi sinonimi nisu samo vanjski, nego i unutarnji članovi: *nizine* i *visine* figura je sveobuhvatnosti upravo kao i *prostori zvjezdani* (koji su izvori svjetlosti). Ovi sinonimski odnosi upućuju i na druge sinonimske odnose u ovoj pjesmi: *prsten svjetlosti/oganj svjetlosti* te *pjesmo/smrti moja*. U pjesmi otkrivamo i brojne jednadžbe identiteta: *Radujte se, oči moje, jer ste vidjele radost./ Radujte se, ruke radosne; Raduj se, radosti.*

Sinonimi se mogu javiti također kao metafore ili metonimije.

*Zora zre more mre umire
Od gore do gore voda vre izvire
Uvire
Umire
More mre
Voda vre*

Brzalice

*Nema nadgrobne ploče ovaj mrak.
Nema rešetaka ova tamnica.*

Konjic bez konjika 7.

*Ne mogu se rastaviti oči,
izvori koji istom moru gledaju.
Nema rastanka.*

Nema smrti.

*Ako osluškujem vjetar
                                  čujem tvoj glas.
Ako u smrt gledam
                                  čujem tvoju pjesmu.*

Rastanak

U posljednjem primjeru vezivanje *rastanak/smrt* tvori metaforu, a *glas/pjesma* metonimiju.

Sinonime kao metafore možemo nazvati i pjesničkim sinonimima. Ipak, pravi pjesnički sinonimima zovemo one koji svoju sinonimičnost potvrđuju tek unutar istog pjesničkog konteksta. Evo jednog takvog primjera:

*Svoje sam nebo sakrio u sebi.
Svoju sam radost stisnuo u šaci.*

Pejzaž u sobi

Sakrio i *stisnuo* nisu sinonimi, ali oni to postaju u navedenom kontekstu. Možemo čak reći da paralelizam u navedenim stihovima od svih riječi čini sinonimske parove: *nebo/radost; sakrio/stisnuo; u sebi/u šaci*.

Evo još nekoliko primjera pjesničkih sinonima:

*Budi mirna, čudna ptico, potonula je obala
tvojih krila. Gdje je radost bila, pustinja je
mraka. Divna svjetlosti, više se ne odbijaš,
ne treperiš, ne svijetliš.*

Kraj beskraja

*Dode tako čovjeku da pljune, dode da prokune:
majku mu milu što me ukoti skota.*

Dode tako čovjeku

*Od davnina u davnine
 iz daljina u daljine
 tinja
 gori
 treperi
 za korja u planini za lađu na pučini
 za sjene mrtvih za zjene živih
 sveto
 ulje
 maslinovo*

Lumin

Ponekad se radi o takvim riječima koje tek u općem kontekstu Kaštelanova djela postaju sinonimi:

*I pjesma će, san će
 zemljom
 da vlada*

Barikada

Antonimi su tek drugo lice sinonima; to jasno potvrđuje sljedeći primjer:

*Ne letiš više. Igre su završene, a jedna
 se nastavlja počinjući na stubama bez oslonca,
 bez počela, bez potpornja, bez konca.*

Kraj beskraj

Bez oslonca/bez počela/bez potpornja niz je sinonima; *bez konca* antonim je *bez počela*, a zapravo pokazuje jedinstvo suprotnosti, te od svih istaknutih riječi tvori sinonime; ovu sinonimnost podržava ponavljanje prijedloga *bez* pred svakim elementom niza, a i glasovno vezivanje (u rimi): *oslonca/ konca*.

Pogledajmo još jedan primjer:

*da bude za ljude
 skotne slobode
 što žele i žude
 do kruha i vode

 radosti i smijeha
 i noći i dana
 grijeha rascvjetana
 djece i cigana*

Gitara 4

Jedinstvo suprotnosti u ovom primjeru iskazano je kroz slijed dvočlanih elemenata, koji pokazuju gradaciju od sinonima (žele i žude) preko metonimija (kruha i vode; radosti i smijeha) do antonima (i noći i dana). I u ovome primjeru jedinstvo, sinonimnost antonima potvrđuje se ponavljanjem veznika i pred svakim elementom antonimnog para.

Sinonimi logično otkrivaju svoje drugo lice - antonime, a nizanje antonima možemo promatrati kao izraz jedinstva suprotnosti ili kao figure sveobuhvatnosti, što su zapravo isti postupci, iste stvari promatrane s različitih stajališta. Evo nekoliko figura sveobuhvatnosti⁸, koje se ostvaruju kao veze antonima:

*Našto kletve i jadikovke -
od riječi neće sunce sjati.
Našto molitve, čemu psovke?
Što je pod nožem - sve će klati.*

Lanci na rukama

*Kraj je uvijek početak. Samo je korak
do vrata koja vode na put.*

Početak

*Ako je život san
ostavite me da sanjam.
Ako se u smrti sanja
neka me pokrije snijeg ili voda ili kamen.
Ništa nije svršeno*

*I pjesmom pijetla, blijeskom mora, svjetlom jutra,
snom i javom
u zavičaj me srce zove.*

Pijetao na krovu

*Kad iskra plane, vatra se razgara,
borba junake snaga snagu stvara
i život gradi
sve što smrt razara.*

Pjevam 1

Figure sveobuhvatnosti mogu se ostvariti kao veze afirmacije i negacije, što ih približava etimološkim figurama, budući da se nižu riječi istog korijena. Evo nekoliko takvih primjera:

*krao sam, klaao, da bih njoj sve dao
da bih joj dao što imam i nemam*

Gitara 3

*Propadam kroz prostor, raskriljen, a gdje sam?
Zaklinjem i volim. I nisam i jesam.*

Gitara 2

*Gdje su glasovi znani
i neznani?*

Jezero na Zelengori

*Tko te čeka, više ne čeka. Noć te ne otkriva,
zora ne objavljuje*

Zemljovanje

(8) V. Branko Vuletić: *Figure sveobuhvatnosti*. U: *Uporabno jezikoslovje*. V. Kongres Zveze društva za uporabno jezikoslovje. Ljubljana, 1989, 125-128.

*Dode mi u san, ja snova nemam,
umjesto oka dva crna mraka.*

Lanci na rukama

*Zna svaku ovcu po imenu
a svoje ljubavi ne zna.*

*Opijena snom
kao rijeka šumorum.*

*Sve imenom doziva
a ljubav joj bezimena.*

*Ovce se u tor vraćaju
a njena ljubav nema krova.*

Čobanica

Posljednji primjer počinje očitim antonimom (zna/ne zna); slijedi afirmacija i negacija izražena imenicom i pridjevom (imenom/bezimena) a primjer završava diskretnim vezivanjem afirmacije i negacije (tor/nema krova). Svi navedeni antonimi tvore jasne ili diskretne zrcalne strukture.

Sveobuhvatnost se može izraziti također izmjenom funkcije subjekta i objekta uz iste predikate.

*Za brzinu znam konje.
Za let ptice.
Za ljubav srce.
Ali to nije sve.
I oni mene znaju.
Ali to nije sve.*

Tramvaj želja i navika

*Volio bih da me voliš
da budem cvijet u tvojoj kosi.
Ako si noć, ja ću bit zora
i bljesak svjetlosti u rosi.*

Volio bih da me voliš

U posljednjem primjeru sveobuhvatnost izraženu izmjenjivanjem funkcije subjekta i objekta potvrđuje/opetuje i prava figura sveobuhvatnosti (noć/zora).

Sve navedene figure sveobuhvatnosti možemo opisati i kao tzv. semantičke zrcalne strukture; riječ je o istom postupku: stvaranju čvrste, zatvorene, sveobuhvatne cjeline u kojoj su svi elementi međusobno povezani, cjeline u kojoj se suprotnosti poistovjećuju. Figure sveobuhvatnosti ponekad se ostvaruju u pravim zrcalnim strukturama. Evo nekoliko primjera:

*San je nestvaran ali se rađa u tijelu
U čvornatom sklopu kretanja i zvuka
Granice su stvarne ali je nestvarna ljubav*

Bezgranične granice

*Ruše koji grade, grade koji ruše. Više nema
nade. Sunce zašlo, za goru otišlo.*

Zavjet za Epetion

Sinonimi se mogu tvoriti i ponavljanjem gramatičkih riječi: veznika, prijedloga, ponekad i priloga ili enklitičkih oblika pomoćnih glagola; jednake gramatičke riječi izjednačavaju dijelove koji im slijede, stvaraju od njih jednakovrijedne elemente - sinonime.

*Ako li noć, ako li dan, ako me mrtva nose
ako sa lica odleti tica do prve rose*

Ako li noć

*da dode gladan, go, da dode makar ko
da voli da psuje da bekrija da se opije
da se osneni san kroz prste
kroz noć pod krilom ptice
da od riječi da od malih i velikih slova
potamni lice da porumeni*

*da dođe kroz prozor kroz krov
da nijem da gluhi
i da mu rečem:
druže, zavori oči i slikaj.*

Pejzaž u sobi

*Ove su granice stvorene radi sna djece
da bi drvosječa mirno odložio svoju sjekiru u predvečerje
da bi rudar izlazeći pogledao sunce i zvjezdana kola
da bi se ratar radovao mijeni godišnjih doba
da bi mornar imao luku i pilot pristanište
da bi gladan imao kruha i žedan vode
(...)
Opletan sunčanim žicama i srebrom uštapa
Iz rešetaka u kojima se čeka smaknuće
Iz krhotina razaranja
Iz alkemije proračunatih okretaja
Iz sna koji se ruši u prašinu*

*Rada se cvijet perunike
Na trzajima nevidljivih prstiju pruženih u beskonačnost.*

Bezgranične granice

*za konja u planini za lađu na pučini
za sjene mrtvih za zjene živih*

Lumin

*Za koraljna žala, za glad i vješala
Za kruh smijeha za san, za dan i zoru*

*Za zoru mlječnu, za crvenu zoru moje Hrvatske
U sobi među lešinama*

*Nestao
kao krtica u zemlju
kao vidra u vodu*

*Zaronio
kao kamen
u more
u vrtlog
u vihor
u divlju dubinu*

Susret, neočekivan

7.

Refren je specifična vrsta ponavljanja, jer uključuje pravilnost: ponavljanje na jednakim mjestima, u jednakim razmacima. Ako periodičnost pojavljivanja shvatimo kao bitnu oznaku refrena, onda možemo reći da je on u Kaštelanovu pjesništvu veoma rijedak. Evo jedan primjer pravog refrena na kraju strofa:

*To sam što sam. Imam dragu. Najdražu od sviju žena.
Sunce grla njena grli me i obasjava.
I gitaru jednu imam, staru kao more.
Ako umre draga, što ću ja i moja gitara,
stara kao more?*

*Bit ću mornar. Stračara mi uz rub groblja
gdje prolaze lade. Ne dolazi k meni draga.
Samo mrtvi. Koji galeb. I oblaci.
Ako umre draga, što ću ja i moja gitara,
stara kao more?*

*Pjevam sam, a čuje li me moja draga
ili spava osvojena mjesecinom i zvijezdama
kao žalo njena smijeha, kao biser njena sna?
Ako umre draga, što ću ja i moja gitara,
stara kao more?*

Što ću ja i moja gitara

Evo i primjer refrena iza svakog stiha:

*Lako je moru biti more. I nebu blistati. I livadi cvasti.
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Ni jedan jablan tako visok, tako ponosan, čitak.
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Ni kamen tako krilat ni ličica tako stamena.
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Maslina u čempres, čempres u grč, loza u jauk uvire.
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Pokrov mrtvački dan je tvoje smrti. Sunce narikača.
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Štakori i crvi neće te gristi. Tvoje čelo uznosito. Lik plemeniti
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Jer si rođen da umreš, jer si mrtav da živiš u srcu i u pjesmi.
Ti si nošen morem nosio more ljubavi
Jer ti si nošen morem nosio more ljubavi.*

Konjic bez konjika 1

Navedeni primjer pokazuje da se veoma pravilna periodičnost refrena naglo narušava na kraju pjesme: refren neposredno slijedi refren i tako oblikuje jednadžbu identiteta; ovim se postupkom upućuje na prvi stih, koji također sadrži nekoliko jednadžbi identiteta (Lako je moru biti more. I nebu blistati. I livadi cvasti.); tako se stvara okvir pjesme: ona počinje i završava jednakim postupkom. Dakle, funkcija narušavanja periodičnosti refrena na kraju pjesme jest da nas uputi na jedan drugi, ne tako jasno izražen postupak.

U slobodnom stihu Jure Kaštelana refren često gubi svoju periodičnost, pa tako prije možemo govoriti o običnom ponavljanju, a ne o refrenu. Ipak, u kategoriju refrena ubrajamo ona ponavljanja koja zaključuju pojedine dijelove pjesničkoga govorenja neovisno o pravilnosti njihova javljanja.

*Samo tebi, nerodeni, ove riječi. Samo tebi.
Zastava sna između dva boja krvava.
Tebi ove pjesme. Samo tebi, još nerodeni,
upravljam ruke što ih zora već obasjava.*

*Pristižem strujama bistrim i brzicama rijeka.
Snovima, gledaj, sloboda kormilari.
O nebo, sunce u korijenju trava, mene već čeka
široki put i oblaci čergari.*

*Ne lete samo ptice. Gledaj zemlju u letu,
taj san koji postaje java.
Tebi ove pjesme. Samo tebi, još nerodeni,
upravljam ruke što ih zora već obasjava.*

Pjesma sutrašnjemu

*Želje su od munje hitrije i svjetlije od krijesnica.
Svaki je uzdah želja.
Ali što željeti?
Da pločnici postanu livade? Da tvornice
budu intimna i prozirna košnica?
Da razdijelim izloge svima ljudima? Da!
Neka bude sve jednostavno kao more i kao ljubav.
Neka ne bude rata. Neka pojedini tramvaj.
Želje su poezija kao radost i strah, kao disanje.
Ja želim da svi neljudi
radi oznake hodaju bez glave.
Tebi želim
ono što najviše želiš ti, ti i ti,
doručak ili da mačka ne pređe put ili što bilo.
A sebi?
Neka bude sve jednostavno kao more i kao ljubav.*

Tramvaj želja i navika

Za neperiodična bi se ponavljanja moglo reći da istodobno stvaraju i razbijaju pravilnost, simetričnost, sklad: stvaraju ih ponavljanjem, a razbijaju neperiodičnošću.

U Kaštelanovu pjesništvu nalazimo i drugu tendenciju: naglašeni sklad, naglašenu pravilnost; ovo se ponekad postiže dvostrukim refrenima.

Čujem korake. Kas konja. Zveket kopita.

Prikaze straha krešte krilima

Miris u sapima. Grive između sunaca.

Miševi se proždiru u tamnini

Čujem glas. Ponornice u jednom slapu šiknule.

Prikaze straha krešte krilima

Svijetle vatre kao sni nesnivani a budni.

Miševi se proždiru u tamnini

Čujem šapat. Covjeka čujem. Njegovu bol.

Konjic bez konjika 3

Refrenu je sličan okvir pjesme; on se ostvaruje ponavljanjem jednakih dijelova na početku i na kraju pjesme ili ponavljanjem dijela pjesme.

Jezdi, moj konju. Čuješ li trubu?

Jezdi,

konjicu moj.

- Ej konjaniče, moj konjaniče,

dug li je put? Gdje li je

zvijezda tvoja?

Čuješ li njisku. I bubanj. I topot.

I zveket oštrica.

Čuješ li, konjicu moj?

- Gdje li je zora i koplje

sunčano. I zdenac studen vode,

konjaniče moj?

Jezdi, moj konju. Čuješ li trubu?

Jezdi,

konjicu moj.

Konjanik

Uokvirivanje se može pojačati ponavljanjem početnog i završnog stiha (ili stihova) unutar pjesme.

Ja sam tvrđava sa jedinom zastavom srca.

Nevidljivi bedemi sazidani od rana.

Uspavankom

odoljevam najezdama.

(...)

Ja sam tvrđava sa jedinom zastavom srca.

Tvrđava koja se ne predaje.

Ne predaju se mrtvi oslobođeni svojih čula.

Ne predaju se munje u brzom letu.

Ne predaju se živi sa draguljima očiju.

Uvrde se predaju, ali ne ove od sna.

Same se daju i same otimaju.

Ja sam tvrđava sa jedinom zastavom srca.

Tvrđava koja se ne predaje

Specifičan primjer refrena, ponavljanja i uokvirivanja nalazimo u pjesmi "Uspavanka vremena": ova pjesma kao da je isključivo sastavljena od ponavljanja, uokvirivanja i refrena; u njoj nema dijela koji se ne ponavlja; zato i nije čudno da

ova pjesma tvori idealnu zrcalnu strukturu⁹: svaki njen dio ima dio u kojemu se odražava.

*Ne zaboravi
da pod zvijezdama ništa ne umire.*

*Ti koji ubijaš,
mrtvac je jači za svoju smrt.*

*Ti koji voliš,
znaš mirisne lastavice i cvrkatave ruže.*

*Ne zaboravi
da pod zvijezdama samo jedanput živiš.*

*Znaš mirisne lastavice i cvrkatave ruže,
ti koji voliš.*

*Ne zaboravi
da pod zvijezdama samo jedanput umireš.*

*Mrtvac je jači za svoju smrt,
ti koji ubijaš.*

*Ne zaboravi
da pod zvijezdama ništa ne umire.*

Uspavanka vremena

Sličan je i sljedeći primjer:

*Bol je zgrčila tvoje lice
Ali tvoje lice
nije tvoje*

*Prevladao si smrt
sa svojih pet čula čovjeka*

*Ljubav je izbrisala ime tvoje
Ali tvoje ime
nije ime tvoje*

*Prevladao si smrt
sa svojih pet čula čovjeka*

*Smrt je zaboravila tvoje tijelo
Ali tvoje tijelo
nije tvoje*

*Prevladao si smrt
sa svojih pet čula čovjeka*

Konjic bez konjika 8

U ovom se primjeru izmjenjuju refren i paralelizam: tim se postupkom dvostrukom poistovjećuju sve strofe i stvaraju se dva niza sinonima: *bol/ljubav/smrt* i *lice/ime/tijelo*.

(9) V. Branko Vuletić: Odrazi. *O plošnom/prostornom ustrojstvu pjesništva Jure Kaštelana*. Umjetnost riječi, 35, 1991, 1, 7-21.

Evo još jednog primjera koji se sastoji od samog uokvirivanja:

*Kako je hladna tvoja ljubavnica tvoja draga
gluva pustinja jauka tupa zjenica noći
Vjerna tvoja kob bez srca i bez krvi
Kako je hladna tvoja ljubavnica tvoja draga
između dvije obale svjetlosti
Vjerna tvoja kob bez srca i bez krvi*

Konjic bez konjika 9

Prvi i četvrti stih u ovom primjeru imaju različite dodatke, različite kontekste (drugi i peti stih); no, drugim ponavljanjem (refrenom u trećem i šestom stihu) pokazuje se/potvrđuje jednakost različitih dodataka: šest navedenih stihova tvori tako niz jednakosti identiteta: isti se sadržaj opetuje šest puta.

Sljedeći primjer možemo nazvati uokvirenjem s izmjenom: uvodni se stih ponavlja u nešto izmijenjenom obliku (riječ je zapravo o ponavljanju sinonima: raznio vjetar/odnijela voda), a završni je stih refren.

*Pjesme koje nisam napisao nije uzalud raznio vjetar
bile su kao što oblak trenutak bude kao kapi kišne
što se rasprsnu lude čim kamen dotaknu bile su bljesak
trzaj jecaj skok odron pljusak neriječne netjelesne
nevidne nevremene bile su uzdah i dodir i prvi korak
i prvi glas u snu u letu i miris*

bile su što su bile a sve su bile i jesu što su bile

*pjesme koje nisam napisao nije uzalud odnijela voda
bile su sunce i mjesec i plodovi zemlje i darovi neba
bile su disanje i leptir što umre čim se rodi
sažigala ih vatra a voda ih je skrila bile su
u meni i izvan mene u kovčlacu zvijezda u tebi
one su ruka koja slika a nisu slika*

*bez njih se u mraku ne bismo prepoznali
bez njih bi zvjerad šumu proklinjala
bez njih vrela ne bi izvirala*

bile su što su bile a sve su bile i jesu što su bile

Pjesme koje nisam napisao

U Kaštelanovu pjesništvu nalazimo refrene i uokvirivanja s izmjenama. Izmjena može biti takva da se refren ili okvir ponavljaju u cijelosti, ali u izmijenjenom kontekstu.

*Na Zelengori ima jezero, kažu,
očima smo ga vidjeli.*

*Gdje su glasovi znani
i neznani?
Kuda su,
kako su
nestali...*

*Na Zelengori ima jezero,
putevi mu bjelinom zavijani.*

Jezero na Zelengori

*Više se ne sjećam što sam tolike godine čamio
pod zemljom, ostavljen, zaboravljen, pod travnom
livadom, pod vrbom, zalutao ili mrtav.
Više ne znam...*

A ti, dijete golo, ti, dušo prozirna, gdje si ti?

*Više ne slutim kako sam i kad sam izbio u ovu dolinu
svjetlosti gdje me nitko ne zna prepoznati, gdje nikoga
ne mogu vidjeti, slijep od upozarene vode ili od straha
ludoga. Više ne vidim...*

*A ti, dijete golo, ti, dušo prozirna, pusti da
nestajem u jatu pjevica, u cvrkutu.*

Kad ptice nestaju

Ima i primjera gdje se i sam okvir mijenja, ali ipak ostaje prepoznatljiv kao okvir.

*Neosvojive kule tišine.
Pod bubnjevima, pod bubnjevima,
vremena
koje prolazi.
Jedra bez vjetra klonu,
a njih ne pokreće vjetar.
Bez krila nema leta,
a oni lete, oni lete, oni lete
od sebe.
(...)
Dobri, dragi, milostivi, nekrivi,
od patnje prastari
luđaci i drveni sveci
uz primorje.*

*Neosvojive kule tišine.
Neosvojive kule ljubavi.
Pod bubnjevima, pod bubnjevima,
i bubnjevima
vremena
koje prolazi.*

Ludaci i drveni sveci uz primorje

Sljedeći primjer refrena s izmjenom sličan je paralelizmu: u tekstu koji se ponavlja jedna se riječ mijenja:

*Kreni i ne okreći se! Ideš na čelu mrtvih.
Gledaj kroz nišan u prve ljubice. Spavaj u cokulama.*

*Tvoje grlo traže
tamni noževi.*

*Ne pij na izvorima jer su otrovani.
Jer su planine pocrkale od zmijskih ujeda.*

*Tvoje oči traže
tamni noževi.*

*Nema sna u kojem sniva nemir ljubavnika
ili jeka koja se glasi u pustim klancima i sutjeskama.*

*Tvoje srce traže
tamni noževi.*

*Tamni noževi zveče svoju uspavanku.
Zoru koju nazireš režu
na dvije polovine
snivanja i krvi.*

Uspavanka noževa

Ovaj primjer pokazuje dvije osnovne tendencije u oblikovanju refrena u Kaštelanovu pjesništvu: stvaranje sklada i naglo razbijanje stvorenog sklada. Sklad u navedenom primjeru vidimo u periodičnosti pojavljivanja refrena te u jednakom metričkom obliku dijelova koji se mijenjaju (grlo, oči, srce). Sklad se ostvaruje i aliteracijama glasova *t* i *ž*: one povezuju sve riječi koje se ponavljaju u refrenu. Sklad se razbija neperiodičnim pojavljivanjem drukčijeg ritmičkog obrasca, koji ponavlja neke riječi refrena (Tamni noževi zveče svoju uspavanku). I u posljednjoj strofi nalazimo jaku aliteraciju glasa *ž* (noževi/režu), koja ovu strofu vezuje s refrenom. Možemo govoriti i o širem glasovnom podudaranju: u refrenu glasovi *že* vezuju riječi *traže* i *noževi*; iste glasove nalazimo i u posljednjoj strofi (noževi/režu), samo oni ovdje tvore zrcalnu strukturu: *že/ež*; posljednja strofa zaključuje, zatvara, završava traženje refrena: noževi više ne traže, oni režu. To može biti smisao ovoga glasovnog ponavljanja i ove glasovne zrcalne strukture.

8.

U mnogim do sada navednim primjerima opazili smo pojavu ponavljanja unutar ponavljanja. Evo još nekoliko takvih primjera:

*Samo sunce, sunce, sunce
i galebovi svrate u letu
u tvoj san
na kamenoj kosi Mosora.*

*O vjetrovi, vjetrovi, vjetrovi,
samo vjetrovi znaju toplinu tvojih obraza,
dah
i disanje trava u vrtićama.*

*Bure i kiše
pjevu ti uspavanku
bure i kiše.*

*Samo sunce, sunce, sunce
i galebovi svrate u letu
u tvoj san
na kamenoj kosi Mosora.*

San u kamenu

Pjesma je uokvirjena jednakim strofama; unutar tog ponavljanja nalazimo tročlano ponavljanje riječi *sunce* u prvom stihu i izuzetno bogatu aliteraciju glasa *s*; ova aliteracija nije samo brojna, nego je također pretežno nalazimo u inicijalnom položaju; od ukupno 66 glasova prve (ili posljednje) strofe 8 je *s*, što iznosi 12,12% (očekivana frekvencija glasa *s* u glasovno neutralnom kontekstu iznosi tek 4,64-4,70%). Ovo veliko uokvirivanje, koje čine prva i četvrta strofa, uokviruje i jedno manje uokvirivanje u trećoj strofi (Bure i kiše/pjevaju ti uspavanku/bure i kiše.) i jedno četveročlano ponavljanje (vjetrovi) u drugoj strofi. I ova su ponavljanja dodatno potvrđena glasovnim ustrojstvom: u drugoj je strofi jaka aliteracija glasa *v*: od ukupno 85 glasova 11 je *v*, a to u postocima iznosi 12,94% (očekivana frekvencija glasa *v* u glasovno neutralnom kontekstu iznosi tek 3,31-4,02%); treća se strofa istom aliteracijom (pjevaju/uspavanku) vezuje uz drugu strofu, a dodatno je organizirana i asonancom glasa *u*: od 36 glasova ove strofe 5 je *u*, dakle 13,88% (očekivana je frekvencija glasa *u* tek 4,09-4,29%).

U pjesmi "Brodovi i djevojka" osnovno ponavljanje uključuje i ponavljanje koje se širi: *djevojka/gola djevojka/samo gola djevojka*.

*Na balkonima na kamenim balaturama na zelenim prozorima
otkrivam dlanove
zore i murtelice*

*Ja sam djevojka. Ja sam gola djevojka. Ja sam samo gola djevojka
vinove loze ruzmarina i kalopera.*

*Boje mirisnih prašuma kave i zmajeva
Boje suprotne od kojih moje bradavice
postaju iskričava kresiva
Boje od kojih se krv pretvara u cvijet i u češljeve
Ime mi je agava i golubica
Od čekanja sam naranča i kolona
na koju se naslanja vedrina*

*Ja sam djevojka. Ja sam gola djevojka. Ja samo gola djevojka
vinove loze ruzmarina i kalopera.*

*Brodovi. Nemani mojih bokova
na tjelesnim jedrima.
Oblici djevojaštva.
Ja sam ovo more.*

*Ja sam sunce i mjesec na balkonima na kamenim balaturama
na prozorima loze ruzmarina i kalopera.*

Brodovi i djevojka

I ovaj primjer pokazuje razbijanje skladnosti ponavljanja: moguće ponavljanje u posljednjoj strofi zapravo kombinira ponavljanje i uvodni dio pjesme; ponavljanje se riječi iz ponavljanja (Ja sam; loze ruzmarina i kalopera) i riječi iz prve strofe (na balkonima na kamenim balaturama na prozorima) i tako se refren opetuje u okviru pjesme.

Refren u 12. dijelu pjesme "Konjic bez konjika" sadrži ponavljanje sinonima (pozitiv/deminutiv): *konj/konjic*; i etimološku figuru: *konj/konjic/konjika*.

Gorak je okus smrti
 tupa oštrica.
 Njen je miris bezbojan u ogledalu jezera
 Koga žali
 konj u planini
     konjic bez konjika

Leden je dodir smrti,
 bezglasan.
 Kiša svojim bičem svjetlost ubija
 Koga žali
 konj u planini
     konjic bez konjika

Mrak u mraku. Noć
 i ptica.
 Kamen mrk i mrtav čovjek.
 Koga žali
 konj u planini
     konjica bez konjika

Koga žali?
 Koga čeka?
 Koga doziva?
 Konj u Koga doziva?
 Konj u planini
     konjic bez konjika

K. nama kroči
 zvonkim
 kasom
 konj u planini
     konjic bez konjika

Konjic bez konjika 12

I u ovom primjeru narušava se sklad izmjenom refrena; nakon pravilnog periodičnog javljanja refrena u prve tri strofe on se mijenja u četvrtoj i petoj strofi: u četvrtoj je strofi razbijen umetanjem dvaju stihova, a u petoj je prvi dio mogućeg refrena posve izmijenjen, što i odgovara drukčijem sadržaju, preokretu o kojemu govori peta strofa.

9.

Iznimna harmoničnost ostvaruje se višestrukim ponavljanjima, koja se isprepliću. To su primjeri koji opetuju obrazac Baudelaireovc pjesme "Harmonie du soir".¹⁰

- (10) *Voici venir les temps où vibrant sur sa tige
 Chaque fleur s'évapore ainsi qu'un encensoir;
 Les sons et les parfums tourment dans l'air du soir;
 Valse mélancolique et langoureux vertige!*

*Chaque fleur s'évapore ainsi qu'un encensoir;
 Le violon frémit comme un coeur qu'on afflige;
 Valse mélancolique et langoureux vertige!
 Le ciel est triste et beau comme un grand reposoir.*

Zaplovili su
da se ne vrate,
da se ne vrate
nikada.

Zaplovili su u zoru
dublju
od svih mora,
višu
od svih vrhova.
Zaplovili su u zoru,
u zoru svoju, u zoru našu,
u zoru slobode.

I čuo se glas
kormilara
u mraku:
- Naprijed, drugovi!

I čuo se glas
u mraku:
- Naprijed!

Zaplovili su u zoru,
u zoru svoju, u zoru našu,

*Le violon frémit comme un coeur qu'on afflige,
Un coeur tendre, qui hait le néant vaste et noir!
Le ciel est triste et beau comme un grand reposoir;
Le soleil s'est noyé dans son sang qui se fige.*

*Un coeur tendre, qui hait le néant vaste et noir,
Du passé lumineux recueille tout vestige!
Le soleil s'est noyé dans son sang qui se fige.....
Ton souvenir en moi luit comme un ostensor!*

U prijevodu Vladislava Kušana:

*Dah opojnog cvijeća prostorima pline
Ko da tamjan struji iz kadionika.
Miriše i bruji sumračje vidika,
Ples turobne žudnje i vrlog miline.*

*Ko da tamjan struji iz kadionika,
Ko da srce jeca kroz plač violine,
Ples turobne žudnje i vrlog miline,
A nebesa divna poput žrtvenika.*

*Ko da srce jeca kroz plač violine,
Srce, koje strepi od noćnih zrenika,
A nebesa divna poput žrtvenika,
U zgrušanoj krvi mrazno sunce gine.*

*Srce, koje strepi od noćnih zrenika,
Sanja davne dane sreće i vedrine.
U zgrušanoj krvi mrazno sunce gine...
Dušom, ko monstranca, trepti sjaj tvog lika.*

(Baudelaire: *Cvjetovi zla*. Matica hrvatska, Zagreb, 1971. Preveli: Ante Jurević, Vladislav Kušan, Dunja Robić i Tin Ujević)

*u zoru slobode.
Savijeni nad veslima
zaplovili su
pjesmom,
svjetliji od svjetionika.*

Podgorski mornari

*Otkuda ovaj dan, ognjeni golub na dlanu,
otkuda ovaj glas, na kojoj obali raste
sav od svitanja? Čuj noć kad vatre u šumi planu.*

*Otkuda ovaj glas, na kojoj obali raste?
U svakoj stopi, na svakom koraku: sloboda, sloboda,
sloboda iz rane, iz krvi sloboda izraste.*

*U svakoj stopi, na svakom koraku: sloboda, sloboda.
Kad pjesme umiru, ti što si ljubav sama,
ko divlja ruža na putu, ko raširena krila.*

*Kad pjesme umiru, ti što si ljubav sama,
hoćeš li umirući živu ljubav dati
što prkosi smrti i čelik prelama?*

*Hoćeš li umirući živu ljubav dati
što u svakom srcu iznova se rađa,
hoćeš li glasom zore u noći zapjevati?*

*Ako panem u mraku, prenesi živima pozdrav,
prenesi od groba do srca, pronesi kroz tminu
pjesmu što ne gine: sloboda, sloboda.*

Tifusari 5

*Istim, uvijek istim putem dohodili su s poslova,
uvijek istim putem.
I slušao sam zveket, slušao sam zveket lanaca,
danju i noću zveket lanaca.*

*Uvijek istim putem kroz kadulju, brnistru i vrijesak
nosili su na groblje jednog po jednog,
kroz kadulju, brnistru i vrijesak.*

*I slušao sam naricaljke i molitve za pokojnike
da se pod zemljom smire,
slušao sam tužbalice i naricaljke.*

*A kad su se radali glasili su se plačem,
jer se grješnik s pjesmom ne rađa,
s pjesmom se grješan čovjek još nije rodio.*

Pijetao na krovu

Ponavljanja koja se isprepliću jasno govore o osnovnoj funkciji ponavljanja: to je ustrojstvo prostora pjesme. Takva ponavljanja potiru linearni tijek teksta: čitava se pjesma oblikuje kao nekoliko međusobno isprepletenih refrena, kao nekoliko isprepletenih periodičnih ponavljanja. Svako je ponavljanje oznaka vertikalnog ustrojstva pjesme; a višestruka ponavljanja samo višestruko oblikuju, potvrđuju prostor pjesme; isprepletenost ponavljanja govori o čvrstoći pjesničkog

prostora. Eufoničnost, višeslojnost i prostornost sinonimi su kada je riječ o pjesničkom ustrojstvu: višeslojna eufoničnost signal je za smisaonu višeslojnost pjesničkog teksta; a sklad eufoničnosti i smisla, a pogotovo višeslojne eufoničnosti i višeslojnog smisla, oblikuje prostor pjesme.

10.

U Kaštelanovu se pjesništvu ponavljanja kreću od jednostavnih dvočlanih ponavljanja riječi, preko ponavljanja većih cjelina, višestrukih ponavljanja, do raznih tipova složenih ponavljanja, kao što su refreni ili ispreplitanja.

Ponavljanja su u Kaštelanovu pjesništvu uvijek složena; razne se vrste ponavljanja isprepliću, nadopunjavaju, poistovjećuju. Vrlo se često ponavljanja podupiru glasovnim ponavljanjima. Ponavlanje riječi uvijek je i ponavljanje glasova; zanimljivost je ponavljanja u Kaštelanovu pjesništvu što se glasovne veze obično šire i izvan ponavljanja; tako ponavljanje svojim jasnim oblikom upućuje i na neke druge, diskretnije, skrovitije veze.

Iz etimoloških figura, tj. iz ponavljanja riječi jednakih korijena, izviru jednadžbe identiteta kao specifični oblici pjesničkih etimoloških figura. Iz nizanja sinonima, dakle ponavljanja jednakih/sličnih sadržaja, izviru figure sveobuhvatnosti kao izraz jedinstva suptnosti.

Specifičan je postupak ponavljanje u ponavljanju. Kod ponavljanja dužeg teksta (obično u refrenu ili unutar pjesme) otkrivamo ponavljanja riječi ili glasova unutar samog ponavljanja. Višestruka, višeslojna harmoničnost signal je i za smisaonu višeslojnost pjesničkog teksta.

Ponavlanje je u biti oblik pravilnosti. Kaštelan ponekad (posebno kad je riječ o refrenima) razbija pravilnost, periodičnost javljanja refrena, da bi povećao njegovu informativnost; da bi narušavanjem pravilnosti (periodičnosti) refrena upozorio na neke druge, postupke pjesničkog ustrojstva, zapravo na neke druge, skrivenije oblike ponavljanja. Razbijanje pravilnosti (periodičnosti) javljanja refrena možemo povezati i sa željom da se završi, zaokruži pjesma. Jednostavno pravilno ponavljanje refrena (ili bilo kojeg drugog ponavljanja) može se pretvoriti u beskonačan niz. Naglom promjenom periodičnosti pojavljivanja ili izmjenama teksta koji i dalje prepoznajemo kao ponavljanje, Kaštelan daje završni oblik pjesmi.

Ponavlanje obično ima funkciju isticanja riječi ili veće cjeline koja se ponavlja. No, druge funkcije ponavljanja mogu biti i značajnije. Često se ponavljanjem neki sadržaj osvjetljava s različitih stajališta. Stoga ponavljanje općenito možemo promatrati kao nizanje sinonima, posebno ako se ponavljanja nalaze u različitim kontekstima. Različiti konteksti oblikuju različite intonacije, različite govorne sadržaje elemenata koji se ponavljaju.

Ponavljanjem se oblikuje osnovna, vertikalna dimenzija pjesničkog znaka: ostvaruje se njegovo bogatstvo, njegova slojevitost, nelinearnost, a to znači plošna/prostorna ustrojenost. Zato je razumljivo da je ponavljanje ključna (jedina?) pjesnička figura. Sve vrste ponavljanja, od glasovnog i metričkog do ponavljanja riječi ili većih cjelina, razbijaju linearost, a tvore plošnost/prostornost pjesničkog ustrojstva.

Branko Vuletić
Faculty of Philosophy, Zagreb

REPETITION IN THE POETRY OF JURE KAŠTELAN

Repetition is one of the fundamental devices of poetry. A poem is virtually built on repetitions. Some of them are known under special names such as assonance, alliteration, homophone, rhyme, mirror structure, metrical unit, verse, strophe, refrain. The term is here used in the meaning of word, syntagm or sentence repetition.

In the poetry of Kaštelan repetitions range from simple binomial repetitions of words, through greater wholes, manifold repetitions, up to different types of complex repetitions as for example refrains or intertwining. Repetitions in the poetry of Kaštelan are always complex, even those seemingly simple, since, as a rule, different kinds of repetitions among themselves intertwine, supplement and identify. An interesting characteristic of repetition in the poetry of Kaštelan is the fact that the sound relations usually exceed repetitions; in this way repetition by its clear form refers to some other more discreet and subtle connections.

The basic, vertical dimension of poetic sign is built by repetition: its richness, its stratification, non-linearity is realized. In other words plane /spatial structure is achieved. No wonder, then, that repetition is a key poetic figure.

Key words: Kaštelan, Jure; repetitions, figures of speech, stylistic analysis, spatial organization of a poem, Croatian literature